

style agréable et accessible pour le lecteur, qu'il soit historien ou non, ce qui constitue une qualité rare et très appréciable.

Le lecteur retiendra les points suivants de cette fine analyse:

- L'évaluation du « racisme institutionnel » sur base des représentations et pratiques institutionnelles concrètes et observables dans les dossiers individuels de la Police des Étrangers.
- La confrontation des discours des fonctionnaires de différents niveaux, d'hommes politiques, de la société, de la presse, du Consistoire central israélite, des commerçants...
- La différence constatée entre les textes et règlements officiels et leur application dans laquelle le pouvoir discrétionnaire joue un rôle déterminant.

L'impact des représentations mentales sur les décisions administratives, les réactions de la population et le sort de celui qui en est la cible.

Enfin, soulignons encore une fois l'originalité de l'approche de Yasmina Zian. Son analyse se porte exclusivement sur une période et un lieu peu étudiés. Se penchant sur l'histoire et l'évolution d'un quartier pauvre de Bruxelles où les immigrés de diverses nationalités ou confessions cohabitent, elle comble un vide historiographique. Les travaux académiques sur la population juive de la capitale font encore cruellement défaut. Par son analyse poussée, l'auteure dégage des éléments nouveaux dans la formation de la perception du « juif », le fonctionnement de notre appareil policier, et l'évolution de ces perceptions en fonction d'époques différentes.

Laurence Schram

JAN NAERT

Hoeders van de staat. Burgemeesters in bezet en bevrijd België en Noord-Frankrijk (1914-1921)

Brussel, ASP, 2023, 412 p.

De historicus Jan Naert heeft met zijn boek *Hoeders van de staat* een indrukwekkende prestatie geleverd. Het is de neerslag van zijn in 2020 verdedigde Gentse doctoraat over de rol van de

burgemeesters in België en Noord-Frankrijk tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog. De titel geeft de kern van zijn vraagstelling aan. Naert onderzoekt hoe de burgemeesters hun rol pakten of moesten vinden tegenover het Duitse bezettingsbestuur. Dat roept de algemene vraag op wat een staat nog is onder vijandelijke bezetting en hoe die staat nog kan voortbestaan. Het beeld dat uit deze studie naar voren komt is van een lokaal bestuursniveau als strijdperk waar steeds overlevingsstrategieën moesten worden uitgevonden.

De gekozen burgemeesters stonden niet alleen formeel maar ook symbolisch in het middelpunt. Op hen oefenden de Duitse machthebbers vaak onmogelijk grote druk uit. De manier waarop zij hun functie uitoefenden werd door de provinciale autoriteiten, in België de gouverneurs, in Frankrijk de prefecten, gevolgd en na de bezetting ook beoordeeld. En voor de beeldvorming het allerbelangrijkst: voor de bevolking waren de burgemeesters degenen van wie zorg en bescherming tegen de impact van oorlog, bezetting en repressief bestuur verlangd werd. Deze bestuurders waren objectief gezien 'hoeders van de staat', subjectief was de bescherming en aansturing van het lokale sociale leven en de bevolking de echte vuurproef.

Dit komt pregnant naar voren in de centrale thema's die Naert heeft gekozen: de reactie van lokale bestuurders op de Duitse invasie: de voedselpolitiek om hongersnood tegen te gaan, de handhaving van de openbare orde, en de bescherming van de bevolking tegen talrijke bedreigende interventies van de bezetter, waaronder de deportatie van arbeidskrachten. Tenslotte is de vraag naar de naoorlogse beoordeling van het gedrag van de bestuurders een onmisbaar thema. Dit alles speelde zich af in een context waarin het internationaal oorlogs- en bezettingsrecht in de Haagse Conventies van 1907 net nieuw gecodificeerd was. Naerts studie laat zien hoe dit volkenrechtelijk kader door de verantwoordelijke autoriteiten werd aangeropen, maar dat de bezetter dit naar believen wilde toepassen. Als lokale autoriteiten met de bezettingsmacht onderhandelden konden ze vaak minder op het volkenrecht bouwen dan

op argumenten van redelijkheid, billijkheid en pragmatiek. Als het om recht tegen macht ging dan won de macht.

Naert presenteert een vergelijking tussen België en Noord-Frankrijk, en dat toont belangrijke verschillen, onder meer door de sterkere centralisatie van het Franse staatsbestel. Het Franse bezette gebied besloeg een relatief klein gedeelte van de strijdende Franse staat, terwijl België voor het overgrote deel bezet was en de oorlog veel meer passief moest ondergaan. Een belangrijk aspect is ook de organisatie van het Duitse bestuur, dat drie vormen kende: het civiel gedomineerde General Gouvernement in België, het frontgebied en het Etappegebied achter het front in beide staten. Sophie de Schaepdrijver heeft gewezen op het specifieke karakter van het Etappegebied, waar bestuur en samenleving onderworpen waren aan de 'militaire noodzaak' van het front.

Hoe stond het met de bezette staat? Martin Conway heeft in zijn geschiedenis van België in de Tweede Wereldoorlog betoogd dat dat België aan het einde van de Duitse bezetting een proces van 'destatification' doormaakte. Niet alleen de centrale staat, maar ook de lokale bestuursorganen zakten op veel plaatsen weg in ineffectiviteit. Ik lees bij Naert dat het lokale bestuur zich grotendeels heeft weten te handhaven en daarmee de staat en de samenleving overeind heeft gehouden. Dat wil niet zeggen dat hij zich – met betrekking tot België – overgeeft aan een vorm van 'hoera-patriottisme'. Hij neemt afstand van de nationale historiografie die door Henri Pirenne in het Interbellum is vormgegeven. Het onderzoek krijgt gaandeweg het karakter van sociaal-politieke staalkaart van de uitdagingen en antwoorden die de acties van honderden burgemeesters hebben bepaald. Inzet was steeds de strijd die ze moesten voeren om de legitimiteit van hun positie te concretiseren.

Naert gaat in discussie over zaken die eerdere auteurs volgens hem over het hoofd hebben gezien. Zo stelt hij dat de aandacht voor het extreem geweld waarmee de Duitse invasiemacht optrad tegen burgers en bestuurders het zicht ont-

neemt op bestuurlijke herordening en continuïteit in de zomer van 1914. Deze transitie omvatte een proces van herbevestigen van bestuurlijke bevoegdheid door onderhandelen. De bestuurders gingen ervan uit dat ze met de bezetter konden werken op basis van een verondersteld gemeenschappelijk belang. Handhaving van gezag en orde hoorden daarbij. Spoedig kwam ook de voedselvoorziening in beeld, een uitermate complex probleem dat gemeentebesturen afhankelijk van hun politieke inspiratie uit overtuiging op zich namen, dan wel tegen wil en dank. Om allerlei dwingende redenen die Naert beschrijft leidde dat zowel in de grote agglomeraties als in kleine gemeentes tot grote problemen en conflicten.

Bestuurlijk gezien is van belang dat een niet-staatelijke speler zich als een soort 'noodverband' tussen de overheden is gaan vestigen. Dit was het 'Nationaal Hulp- en Voedingscomité' dat vanuit Brussel ging opereren in samenwerking met buitenlandse hulporganisaties. Dit notabele Comité vormden in feite een 'derde macht' tussen de Duitse autoriteiten en het lokale bestuur. Het werkte ook voorbij de voedselvoorziening en nam in zekere zin het karakter van een nationale noodregering aan. Toch bleven de gemeentebesturen hun handen vol houden om voedsel te verwerven, lokaal te behouden en eerlijk te verdelen.

Naert heeft de lokale bestuurlijke processen gedetailleerd in beeld gebracht. Grootstedelijk management en de besognes van kleine gemeenten krijgen gelijkwaardig aandacht. Het narratief overstijgt het dagelijkse lokale niveau door steeds de vraag op te roepen welke generalisaties gerechtvaardigd zijn. De grote veelheid aan details roepen ook wel eens nuanceringen op die lijken terug te nemen wat eerder als algemeenheid is gebracht en dat laat ruimte voor vragen. De thematische opzet is waarschijnlijk de beste manier om de grote kwesties te behandelen. De chronologie is in deze aanpak ondergeschikt, waardoor de lezer veel herhalingen tegenkomt. Bovendien is de algemene dynamiek in de bezettingspolitiek hierdoor niet steeds doorzichtig. Deze kritiekpuntjes nemen niet weg dat Jan Naert een indruk-

wekkende prestatie heeft verricht. Dit boek is een belangrijke bijdrage aan de bestuurlijke en sociale geschiedenis van bezet België en Noord-Frankrijk en biedt ook breder inzicht over de interacties tussen bezettingsregimes en bezette staten.

Peter Romijn

ROMAIN VANLANDSCHOOT
***Van Frontbeweging naar Frontpartij.
 De beginjaren van het politieke Vlaams-
 nationalisme (1915-1923)***

Antwerpen, Uitgeverij Peristyle, 2023, 332 p.

Romain Vanlandschoot heeft in de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging de laatste halve eeuw een belangrijke rol gespeeld. Hij is de biograaf van boegbeelden uit West-Vlaanderen zoals Hugo Verriest, Albrecht Rodenbach en vooral van Cyriel Verschaeve die hij in een resem publicaties grondig analyseerde.

In onderhavig boek wil hij de bredere politieke context van Verschaeve's agitatie tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog uit de doeken doen. Verschaeve was immers een van de leidende figuren in de zogenaamde 'Vlaamse Frontbeweging'. Die profileerde zich als een drukingsgroep binnen het Belgische leger aan het IJzerfront. Maar het ging verder dan dat. Na verloop van tijd werd ze niet voor niets de Vlaamse 'Frontpartij' genoemd. Vooral dan in het bezette land waar de activisten gekozen hadden voor samenwerking met de Duitse bezetter in de hoop zo voldoende macht in handen te krijgen om de dominantie van de Franstaligen ten noorden van de taalgrens te breken. Het activisme groepeerde zowel katholieken als antiklerikalen. De Frontbeweging daarentegen was vooral een voortzetting van de vooroorlogse katholieke studentenbeweging.

Die ambitie – en arrogantie! – om ook in uniform en in oorlogsomstandigheden aan 'politiek' te willen doen, viel niet uit de lucht. De kiemen waren in de vooroorlog al gelegd. Wanneer jongemannen doorgroeiden naar het hoger onderwijs, konden zij hun legerdienst op een bijzonder voordelige wijze vervullen. Aan de hogescholen en universiteiten werden de dienstplichtigen

opgenomen in de 'universitaire compagnie' en genoten van kost en inwoon met minimale militaire verplichtingen. Die van de medische faculteiten konden eveneens hun studies voortzetten en af en toe gedurende acht jaren wat diensturen kloppen. Met het vooruitzicht in geval van mobilisatie meteen in het officierenkader opgenomen te worden. Dienstplichtige student-onderwijzers en seminaristen hoefden niet méér te doen dan in hun vrije tijd een cursus brancardier in te studeren. Op die manier stond de toekomstige maatschappelijke elite mijlenver van de gewone dienstplichtigen. Je zou de studenten en de seminaristen met recht het profitaariaat van de toenmalige militiewetgeving mogen noemen.

Begin augustus 1914 veranderde alles. Plots werden deze jongemannen echt soldaat. Daarop waren ze mentaal en praktisch absoluut niet voorbereid. Maar ze bleven zich wel beschouwen als geprivilegieerden. Vanlandschoot beschrijft hoe bij de gewezen studenten de overtuiging groeide dat ze zich weer moesten verenigen, en zich zodanig profileren dat ze banden konden scheppen tussen hen maar ook met de gewone Vlaamse soldaten. Ze beschouwden zich als de aangewezen leiders, vooral met het oog op de naoorlogse periode. In het voorjaar van 1916 werd het Sekretariaat der Vlaamsch Katholieke Hoogstudenten opgericht en daarbij speelde de arts Frans Daels een belangrijke rol. Maar hij was lang niet de enige. Ook de invloedrijke kapelaan Verschaeve duwde flink in die richting. Dit Vlaams-katholiek netwerk breidde zich uit en via het uitgeven van 'lokale' frontblaadjes bereikten ze een soldatenpubliek dat heel wat minder letters achter de kiezen had. Ook de krant *Ons Vaderland* werd een spreekbuis. De organisatie Heldenhulde bijvoorbeeld ontzegde de facto de legerleiding de greep op de vormgeving van de grafkruisen voor de gesneuvelde soldaten en 'klerikaliseerde' en vervlaamste ze. Feit is dat ze daarmee ook een drukingsgroep binnen het leger installeerden. Die kon zich profileren naar de flamingantische parlementsleden toe maar ook naar de regering waarin enkele Vlaamse ministers zetelden. Die politici bleken aanspreekbaar te zijn.